

Atatürk Döneminde Meydana Gelen Ayaklanmalar (1924-1938)

Türk milletinin kurtarıcısı **Mustafa Kemal Atatürk**, Türkiye Cumhuriyeti'ni ulus-devlet ve üniter devlet anlayışı ile inşa etmiştir. Her sahada millî birliği ve egemenliği oluşturacak; monarşiden cumhuriyete, teokratik idareden laik-hukuk devlet idaresine geçişi sağlayacak bir dizi devrim hareketini planlı çalışmalarla kısa sürede gerçekleştirmiştir.

Bu tarihsel dönüşüm, devlet kurumlarının ve toplum yaşamının çağdaş bir çizgiye taşınmasıyla ve ulusal kimliğin inşasıyla mümkün olmuştur. Ülkedeki geleneksel ve feodal ilişkileri ortadan kaldırarak merkezî otoriteyi güçlendiren; aşiret, tarikat gibi yerel otoritelerin dinî ve ekonomik çıkarlarına son veren Türk Devrimi, şüphesiz çeşitli direnç hareketleriyle karşılaşmış ve kimi karşı girişimlerle engellenmek istenmiştir. Bu direnç ya da karşı girişimler altında değerlendirilmesi gereken kimi isyan ve ayaklanmalar özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temel sorunlarından biri olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde meydana gelen isyanların tarihsel arka planını, güçlü devletlerin,19. yüzyıldan itibaren son derece önemli bir politik güç hâline gelen petrol kaynaklarına sahip olmak için izlediği emperyalist politikalar oluşturmaktadır. Bu devletler Şark Meselesi çerçevesinde Osmanlı Devleti'ni parçalayarak büyük petrol kaynaklarının bulunduğu bu bölgeye hâkim olma amacını gütmüştür.

Bu politikaların uygulanmasında emperyalist devletler iki temel strateji izlemişlerdir. Birincisi, bölgesel kargaşa yaratmak ve bu çerçevede müdahale gerekçesi oluşturarak insani yardım adı altında zayıf devletlere müdahale etmek. İkincisi ise, yükselen milliyetçilikle etnik, dinî ve kültürel farklılıkları istismar ederek nüfuz altına alınabilecek yeni, küçük ulus-devletçikler türetmek. Osmanlı Devleti zengin petrol yataklarını barındıran coğrafyasıyla ve sahip olduğu çok kültürlü sosyal yapısıyla bu stratejilerin hedefi olmuştur. Petrol merkezli stratejilerin bölge dışı aktörleri (İngiltere, Almanya, Fransa, ABD), bölgede yer alan ülkelerle (Rusya, İran, Irak, Suriye) bazen ittifak hâlinde, bazen de çatışarak Kafkasya ve Orta Doğu hattında yer alan petrol rezervlerini ele geçirmek için faaliyetlerini sürdürmeye devam ettirmişlerdir. Aktörleri değişmekle beraber bu stratejiler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin jeopolitik konumu ve jeostratejik önemi nedeniyle devamlılık göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü parçalamak, bozmak hedefini güden bu hareket ve tehditler, Cumhuriyet Döneminin ilk on beş yılında, toplumsal yaşamda düşünülen devrimleri yavaşlatmış, demokratik gelişmeleri geciktirmiş ve mali olanaklarının önemli bir bölümünün bu yönde harcanmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan bu hareket ve tehditler, şüphesiz, yeni Türk Devleti'nin varlığını kabul etmek istemeyen ve her fırsatta Sevr Antlaşması şartlarını uygulama zemini arayan büyük güçlerin desteğini almış ve çıkarlarına hizmet etmiştir.

A) İsyanların Nedenleri:

1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin jeopolitik konumu ve jeostratejik önemi, bu dönemde meydana gelen isyanların temel belirleyicisidir. Türkiye'nin Kafkasya-Orta Doğu hattında yer alan petrol rezervlerine ve petrol boru hatlarına yakın olması ve bu bölgede yer alan halklarla etnik-dinî-kültürel-tarihsel ortaklığa sahip olması sürekli bir gerilim kaynağıdır.

2. İngiliz emperyalizmi, Doğu ve Batı Türklüğü arasında insandan bir duvar oluşturmak amacıyla Kafkasya'da bir Ermenistan Devleti, Araplarla Türkler arasına da dostluğunu kazanacağı bir tampon bölge oluşturmak amacıyla bir Kürt Devleti kurmayı istemiştir. İngiltere'nin Kürt politikasını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sorunlu bir miras olarak devredilen, **Musul Meselesi** yani Musul petroleri belirlemiştir. İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında bağımsız, tek başına veya Ermenilerle beraber bir Kürt Devleti kurma fikrinden; Ermeni- Kürt isteklerinin örtüşmemesi, Arapların muhalefeti ve Kürtlerin başarılı olacaklarına inanmayışları sebepleriyle vazgeçmiştir. İngiltere, Kürtlerin, Irak içinde sürekli bir sorun kaynağı olarak yaşamasını gerek Irak'a gerekse Orta Doğu'ya müdahale etmelerine meşru zeminini oluşmasını ve bu sayede bölgedeki petrolün kontrolünde üstünlük kurmasını sağlayabilecek yeni bir politikaya yönelmiştir. İngiltere'nin Kürt politikası, Cumhuriyet döneminde meydana gelen isyanlara zemin hazırlarken hem Türkiye hem de Irak asayiş, güvenlik ve sınır sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla tamamen dış güçlerin şekillendirdiği Kürt sorunu, bir iç dinamik olarak ortaya çıkmamış; bu dönemde çıkan isyanların hiçbiri bir Kürt kimliği ve bir amaç birliği etrafında şekillenen olaylar olmamıştır.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan **Lozan Antlaşması, Misâk-ı Millî** sınırları içinde yer alan Musul Vilayeti (Kuzey Irak) sorununa kesin bir çözüm sağlamamıştır. Türkiye, Musul meselesini çözüme kavuşturmak için gerek ulusal sınırında ve bölgedeki diğer devletlerle, gerekse uluslararası platformda aktif bir siyaset izlediği 1923-1938 döneminde, dış güçler tarafından desteklenen iç isyanlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. İngiltere, bölge petrollerini denetim altına almak için, Musul'u manda yönetimi altındaki Irak'a kazandırma politikası çerçevesinde, bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı gerçekleşen isyanları desteklemiştir.

3-Atatürk'ün şahsi meselem olarak ifade ettiği ve aktif bir siyaset izlediği Misâk-ı Millî sınırlarımızın bir parçası olan **Hatay**'ın ana vatana katılmasını hazırlayan gelişmeler sürecinde Türkiye Cumhuriyeti, yine dış güçlerin desteğiyle meydana gelen isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Hatay, Orta Doğu petrol boru hatlarının güzergâhında yer almakta ve İskenderun Limanı, Akdeniz'in en önemli ticarî sevkiyat noktasını oluşturmaktadır. Fransa'nın, Hatay'ı manda yönetimindeki Suriye sınırlarına dâhil etmek için izlediği politika, bu dönemde Türkiye'ye karşı çıkan isyanları desteklemiştir. Türkiye Cumhuriyeti bir yandan Hatay-Suriye sınırındaki çatışmalarla bir yandan da toprak bütünlüğü aleyhinde gerçekleşen isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

4- Türkiye-Irak sınırı ve Türkiye-Suriye sınırı (Hatay'ın ana vatana katıldığı tarihe kadar olan süreç dikkate alındığında), Türkiye-Irak-Suriye gerçeğinden hareketle değil, büyük güçlerin bölgeye yönelik çıkarlarına göre; uluslararası hukuk göz ardı edilerek ve yerel toprak örgütlenmeleri dikkate alınmadan çizilmiştir. Bölgeyi etnik unsurlara göre parçalamayı ve özerk yönetimlere göre şekillendirmeyi hedefleyen büyük güçler, azınlık hakları adı altında; Kürtler, Ermeniler, Nasturiler ve Araplar üzerinden bu politikalarını sürdürmüşlerdir. Ekonomik anlamda bir bütün olarak var olabilecek bu bölgeyi, parçalara bölen düzenlemeler ticareti ve ulaşımı engellemiş, bölge halklarının ekonomik sıkıntılar yaşamasına; eşkıyalık, kaçakçılık ve ayaklanma faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan bölge halklarının coğrafi, tarihî, kültürel, dinî ve etnik ortaklıkları bir çatışma unsuru olarak bölgede huzur ve güveni sarsmıştır.

5- Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden etnik, dinî ve siyasî etkenleri kışkırtmaktan geri durmayan emperyalist güçler, özellikle İngiltere, bir yandan Türkiye Cumhuriyeti rejiminin laik, demokratik ve modern yapısını bölgedeki varlığı için bir istikrar unsuru olarak göstermiş diğer yandan da Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu inkılâpları, Müslüman bölge halklarının tepkisine neden olduğu gerekçesiyle eleştirmiş ve bu halklar arasında sürekli bir gerilim

ortamı yaratmıştır.

6- Cumhuriyet Döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da meydana gelen isyanları, Irak'ta İngiliz manda yönetimine karşı gerçekleşen Kürt isyanlarıyla paralel değerlendirmek gerekmektedir. İngiltere ve Irak arasında imzalanan iki antlaşma, Irak'taki Kürt aşiretlerinin hem Irak'ı hem de Türkiye'yi hedef alan isyanları çıkarmasına sebep olmuştur. Bu antlaşmalardan birincisi 30 Haziran 1930'da imzalanan ve iki yıl içinde Irak'ın bağımsızlığını tanıyacak olan antlaşmadır. Ancak bu antlaşmada Kürtlere özerklik sağlayan düzenlemelere yer verilmemiş olması Kürt aşiretlerinin ayaklanma çıkarmasına neden olmuştur. İkincisi ise, 30 Mayıs 1932'de imzalanan, Irak'ta manda rejimine son veren ve Irak'ın **Milletler Cemiyetine** kabulünü sağlayan bildirge ve kabul edilen Yasayı içermektedir. Bu anlaşma, Kürtlere ve diğer azınlıklara önemli haklar tanımakla beraber, bu hakların tam olarak uygulanmaması Kürt hareketini tatmin etmemiştir. Meydana gelen Kürt isyanları İngiltere'nin Irak'taki varlığını tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. İngiltere, bu tehlikeyi bertaraf etmek için Irak yönetimine destek sağlamış ve bölgede istikrarın temel unsuru olan Türkiye'nin, isyanlara karşı Irak'la ittifak yapması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin Irak'la yaptığı iş birliği sayesinde bölgede ayrı bir Kürt Devleti'nin kurulması önlenmişse de ayaklanmalar devam etmiştir.

7-İngiltere, Musul petrollerine yönelik izlediği politikanın uzantısı olarak desteklediği Ermenistan ve Kürdistan projelerinin yanı sıra, Hakkari'yi içine alan bölgede Hristiyan unsurlardan oluşan bir tampon devlet oluşturmak amacıyla Nasturileri kullanmış ve Türkiye'ye karşı kışkırtmıştır. İngiltere, Türkiye'nin Nasturi isyanına karşı aldığı önlemleri Hristiyan azınlıkların katledildiği şeklinde asılsız bir söylemle uluslararası platforma taşımıştır.

8- Bu dönemde gerçekleşen isyanların ağırlık merkezi, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin coğrafi ve iklim özellikleri, toplumsal hayatın biçimlenmesinde kısmen de olsa konar- göçer bir yapıyı hâkim kılmış; bölgede çevre ulaşımının sınırlı olması, dış dünyadan uzak, içe kapalı bir toplum düzenini oluşturmuştur. Merkezî otoritenin tam anlamıyla hâkimiyet kuramadığı ve devlet elinin uzanmakta geciktiği bu coğrafya da, Cumhuriyet'e kadar, kendi işlerini kendi aralarında çözüme kavuşturmak üzere, ağalık, aşiret reisliği, tarikat şeyhliği adı altında teşkilatlanmıştır. Bu toplumsal yapı, yerel otorite unsurlarının zaman içinde ekonomik, dinî ve siyasi nüfuz mücadelelerine zemin hazırlamış ve bölgede asayiş ve güven ortamı kaybolmuştur. Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, merkezî otoriteyi, ülkenin tümüne hâkim kılmak üzere siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bir dizi devrim yapmıştır. Sonuçları itibarıyla toplumsal hayatı değiştirmeyi hedefleyen devrim hareketleri, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki yerel otoriteleri rahatsız etmiştir. Aşiret reisleri ve tarikat şeyhleri, sahip oldukları güçleri kaybetmemek için devlete karşı halkı, din elden gidiyor söylemiyle kışkırtmışlar ve bölge dışı güçlerle ittifaka yönelmişlerdir.

9-Yeni Türk Devleti'nin oluşumu sürecinde, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi'nin yarattığı toplumsal dönüşüme; Türkiye Cumhuriyeti'nin, laik-demokratik-hukuk devleti niteliklerine karşı muhalefet hareketleri ve çıkar gruplarının gerçekleştirdiği girişimler meydana gelmiştir.

10-Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin kaldırılması, Kurtuluş Savaşı kadrosunda fikir ayrılıklarını iyice ortaya çıkarmış, Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, mücadele veren yakın silah arkadaşları yollarını ayırmıştır. **Terâkkiperver Cumhuriyet Fırkası** adıyla, Mustafa Kemal'e ve **Cumhuriyet Halk Fırkasına** karşı oluşan muhalefet, henüz yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni milletiyle ve vataniyle bölmek için fırsat kollayan dış güçlerin faaliyetlerine ve ülke içinde devrimlerin hedeflediği toplumsal dönüşüme karşı oluşan girişimlerin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

B) İsyandar:

1-Nasturi İsyarı (7-28 Eylül 1924): Nasturilik, 5.yüzyılda Hristiyan dünyasında yaşanan görüş ayrılıkları sonucu ortaya çıkmış bir Hristiyan mezhebidir. 16.yy.'da Türk yönetimine giren Nasturiler, Van Gölü'nün güneyi, Hakkari ve Musul çevresinde yaşamışlardır. 19. yy.'da Batılı devletlerin, özellikle İngilizlerin misyoner faaliyetlerinin etkisiyle Nasturiler; Keldaniler ve Süryanilerle beraber eski Asurluların torunları oldukları tezini kabul etmişler ve Osmanlı yönetimine karşı önce Rusya, sonra İngiltere ile ittifak hâlinde ayaklanmışlardır.

Nasturiler, 1917'de gerçekleşen Rus İhtilâli sonrasında İngiltere'nin Musul petrollerine yönelik izlediği politikanın küçük müttefiki olarak rol almışlardır. Başlangıçta Musul'un İngiliz denetimde kalmasında ve Türkiye'ye karşı savunulmasında görev alan Nasturiler, Musul'un kaderini belirleyecek diplomatik süreçte de önemli bir sorun hâline gelmişlerdir. İngiltere, 37.-38. paraleller arasında, Botan Çayı'nın güneyini ve doğusunu kapsayan, Hakkari'yi içine alan bölgeyi, Nasturi yurdu olarak tanımlayarak bu bölgede Hristiyan unsurlardan oluşan bir tampon devlet kurmayı plânlamıştır. Ancak aralarında birlik ve beraberlik duygusu olmayan Hristiyan unsurların ekonomik maliyeti İngiltere'nin politikasını değiştirmesine neden olmuş; kurtulmak istediği bu unsurları, 1918-1922 yılları arasında yerleştirme ve hayatlarını kurtarma politikası çerçevesinde, 20-25 bin kadarını Musul Vilayetinin kuzeyine ve Hakkari'ye yerleştirmiştir. İngiltere, Musul Meselesini kendi lehine çözümlene kadar Nasturileri, Türkiye'ye karşı ucuz paralı asker olarak kullanmıştır. Nasturiler, Lozan Konferansı sürecinde Türk Hükûmeti ile görüşerek Hakkari vilayetine bağlı bir yerleşim bölgesinin kendilerine verilmesi karşılığında, Türkiye'nin Musul'daki hâkimiyet hakkına hizmet etmek üzere Musul'daki silahlı Nasturi birliklerinin Türk makamlarının emrine girmeye hazır olduklarını iletmişlerdir. Bu görüşme İngiltere'yi rahatsız etmiş ve İngilizler, Nasturileri Türkiye'ye karşı kullanmak üzere yeni girişimlerde bulunmuşlardır. Lozan Antlaşması dışında kalan Musul Meselesini görüşmek için düzenlenen Halic Konferansı'nda İngiltere, Musul vilayeti üzerindeki taleplerinin yanı sıra Nasturilere yurt olarak verilmesi için Hakkari vilayetine ait 3.500 km² alanın Irak'a bırakılmasını istemiştir. Türkiye bu isteği, Asurîlerin nüfus olarak azınlıkta olduğu ve bölgede meydana getirdikleri silahlı ayaklanmaları gerekçe göstererek reddetmiştir. Halic Konferansı'nda Musul meselesi, taraflar arasında bir çözüme kavuşmamış ve İngiltere'nin sorunu Milletler Cemiyetine taşıdığı günün ertesinde, 7 Ağustos 1924'te, Hakkari bölgesinde Nasturi İsyarı meydana gelmiştir. İngiltere, Musul Meselesini çıkarları doğrultusunda çözümlenmek için hukuksal süreçten ve ikili görüşmelerin sağlayacağı uzlaşıdan uzak bir tutumla, bölge halklarını Türkiye aleyhinde isyana sevk etmiştir. İngiliz propagandasıyla ve Kürtlerin de desteğiyle Nasturiler, 7 Temmuz 1924 tarihinde Hakkari Valisi Halil Rifat Bey ve maiyetinde yer alan güvenlik kuvvetleri Hangediği civarında pusuya düşürülmüştür. Hakkari Valisi esir alınmış, İl Jandarma Komutanı ve 3 jandarma eri şehit düşmüş, 5 jandarma eri yaralanmıştır. Daha sonra serbest bırakılan Vali, tutsak kaldığı süre boyunca üzerlerinden İngiliz uçaklarının uçuş yaptığını ve üniformalı İngiliz askerlerinin bölgede bulunduğuna tanık olduğunu ve bu nedenle isyanın, İngiltere tarafından desteklendiğini ifade edecektir. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, uzun bir süreden beri bölgede huzursuzluk çıkaran Nasturilere karşı yapmayı düşündüğü operasyon kararını yürürlüğe koyacaktır.

7. Kolordu Komutanı **Cafer Tayyar Paşa** Komutanlığında 11 Eylül 1924'te başlayan operasyon ile Türk birlikleri Zaho'nun kuzeyine kadar, bölgede neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerlemiştir. Ancak, İngiliz uçaklarının Cizre ile menzil hattında yer alan Türk ikmal kuvvetlerine yaptığı hava saldırısı sırasında 1 subay, 14 er şehit olmuş ve 43 er yaralanmıştır. Musul vilayeti topraklarında Türk-İngiliz birlikleri arasında meydana gelen çatışmalar üzerine, Türkiye'nin başvurusu ile Milletler Cemiyeti Türkiye ile Irak arasında geçici bir sınır belirlemiş ve tarafları, belirlenen Bürüksel Hattı'na uymaya davet etmiştir. Milletler Cemiyeti Musul Araştırma Komisyonu'nun 16.7.1925'te Milletler

Cemiyetine sunduğu raporda, Asurîlerin, “Osmanlı idaresinde sahip oldukları geniş haklara rağmen, kışkırtmalar neticesinde çıkardıkları isyanlar nedeniyle Türkiye’den ayrılma talepleri haklı bulunmamıştır. Çözüm olarak eski ayrıcalıklarına sahip olarak Türkiye’deki yurtlarına geri dönmeleri öne sürülmüş, Hakkari Vilayeti üzerinde Türk hâkimiyeti tartışmasız kabul görmüş” ve İngiltere’nin karşı söylemleri haksız bulunmuştur.

Nasturilerin Türk topraklarına saldırılarının devam etmesi üzerine, Türk Hükûmeti, sınır ihlallerini Milletler Cemiyeti nezdinde protesto etmiştir. İngiltere, Türkiye’nin sınır bölgesinde Hristiyanları sistematik biçimde temizlediği görüşünü öne sürerek protestoya karşılık vermiş ve bölgede inceleme yapılmasını istemiştir. Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Komisyon’un 16 Kasım 1925 tarihli raporunda, Türkiye’nin Asurîlere “Hristiyan tehciri” uygulamasının; 1915’te Ermenilere uygulanan vahşet ve gaddarlığa benzediği yazmakta ve Kürtlere, Hristiyanları öldürmesi için baskı yapıldığı ifade edilmektedir. Türkiye, “düzmece” bir raporun dikkate alınmasını şaşkınlıkla karşılarken sert açıklamalarda bulunmuştur. İsmet Paşa 12 Aralık 1925 tarihli TBMM’de yaptığı konuşmada bu raporu: “Şark Meselesi” çerçevesinde “bildik ve alışıldık moda bir tutum” olarak değerlendirmiş ve “Bizim aleyhimizdeki Hristiyanların tehciri propaganda ananesini der hatır buyurunuz. Türkiye aleyhinde ne vakit diplomatlar siyasi ve fena bir karar vermek isterlerse, daha evvel Hristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar...” ifadeleri yer almıştır.

16 Mart 1926 tarihinde Nusaybin, Cizre, Midyat merkez olmak üzere Yezidiler tarafından desteklenen Süryaniler de bir ayaklanma çıkarmıştır. Türk Hükûmeti, isyanı kısa sürede bastırılmış ve yaklaşık 750 bin Hristiyan unsur, Irak’tan sığınma talep etmiş ve isyanın ele başları da dâhil olmak üzere Irak hükûmeti tarafından kabul edilmişlerdir.

5 Haziran 1926’da imzalanan **Ankara Antlaşması** ile Türkiye-Irak sınırı çizilmiş ve Musul İngiltere manda yönetimindeki Irak’a bırakılmıştır. Ankara Antlaşması’nda Hristiyan unsurlara özerklik tanınmamış; tıpkı diğer unsurlara verilen ama tutulmayan İngiliz sözü, Iraklı Hristiyanları hayal kırıklığına uğratmıştır. İngiltere, Asurîler meselesini Şark Meselesinin uzantısı olarak değerlendirmiş, Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri uygulana gelen Hristiyan unsurların haklarının korunması politikasını devam ettirmiştir. Türkiye ile Musul vilayeti arasında oluşturulmak istenilen bir Hristiyan Devleti, petrolerin denetiminde tampon vazifesi görmesi için İngiltere tarafından desteklenmiştir.

Türkiye-Irak Daimi Hudut Komisyonu’nu toplantılarında Türk Heyeti’nin sınır ihlalleri nedeniyle Nasturilerden şikâyetçi olduklarını görmekteyiz. Türkiye, barışı bozdukları için Nasturilerin sınır bölgesinden uzaklaştırılmalarını talep etmekte ve Kürtlere ve Ermenilerle iş birliği içinde sınırdaki meydana getirdikleri ihlal ve tecavüzlerin Irak Hükûmeti’nin bilgisi dâhilinde olduğundan şüphe etmektedir. Diğer taraftan Irak Hükûmeti, Nasturi çobanların sürülerini otlatmak için sınırından geçişlerinin sağlanmasını Türkiye’den talep etmiş, Türkiye ise huzur ve asayiş bozdukları gerekçesiyle bunu reddetmiştir.

30 Mayıs 1932’de İngiltere ve Irak arasında imzalanan, Irak’ta manda rejiminin sona erdiren ve Irak’ın Milletler Cemiyeti’ne kabulünü sağlayan antlaşmanın imzalanmasından sonra Nasturiler, Milletler Cemiyeti’ne başvurarak Kuzey Irak’tan yurt (Hakkari’nin dâhil olduğu bir düzenleme) istemişlerse de bu talep İngiliz çıkarlarına uygun düşmediği için kabul görmemiştir. Ancak, Milletler Cemiyeti, Asurîlerin toplu olarak bir arada yaşama taleplerini kabul etmiş; Irak yönetimi yaklaşık 500 Asurî ailesini Musul bölgesinde Duhok ve İmadiye mıntıklarına iskânını sağlamış ve olası isyan faaliyetlerini önlemek üzere askerî önlemler almıştır. Nasturi sorunu Irak’ın özellikle bağımsızlık sonrası temel sorunlarından biri olmuştur. Nasturi vatanı olarak Musul Vilayetinin seçilmesi, Hakkari’ye yönelik tehditleri barındırmakla beraber, dış güçlerin petrol bölgesine yönelik politikalarının, doğal uzantısı olarak görünmektedir.

Nasturi İsyanı, Musul Meselesinin görüldüğü bir süreçte İngiliz çıkarlarına hizmet etmek için bizzat İngiltere tarafından çıkarılmış ve Musul'un kaybedilmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan, Hakkari'yi Türkiye'den koparmayı hedefleyen bu isyan, Hristiyan azınlıkların haklarını koruma adı altında beliren emperyalist politikaların Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalama niyetlerini bir kez daha ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, Nasturi İsyanı hakkında 1 Kasım 1924'te II. Dönem TBMM'nin 2. yasama yılı açış konuşmasında şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Cumhuriyet'in, güvenliğin korunmasına verdiği önem, ülkenin her yanında bütün vatandaşlarımızca anlaşılmalı ve sürekli olarak artmakta olan sonuçlar, halkın huzurunu sağlayabilecek dereceye bulmuştur. Gerçi Hakkari ilimiz içinde bazı Nasturi eşkiyasının yaptığı ağır suçlar özel önlemleri gerektirmiş ise de, olay, halkın güvenliğinin ve Cumhuriyet'in saygınlığının gereği olan bir ivedilikle ve kesin olarak çözüme ulaştırılmıştır."*

2- Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925: bk. [Şeyh Sait Ayaklanması](#))

3-Şemdinli İsyanı (25 Haziran 1925/ Haziran 1926): Şeyh Sait İsyanı'nın sanıklarından olan Seyit Abdülkadir'in idam edilmesinin ardından, oğlu Abdullah babasının intikamını almak amacıyla, kaçak durumda olan İhsan Nuri ve Seyit Taha'nın katılımı ile gizli bir örgüt kurmuştur. Bu örgüt, Hakkari'nin Nevşar bölgesinde, Şemdinli, Çal-Çukurca, Beytüşşebap ve Oramar çevresinde faaliyette bulunmuştur. 25 Haziran 1925 günü 6. Hudut Taburu'nun 6 subayı, örgüt mensuplarınca köye misafir olarak davet edilmiş ve subaylar yemek sofrasında Abdullah'ın adamları tarafından şehit edilmiştir. Örgüt, Haziran 1926'da, İhsan Nuri, Seyit Abdullah ve Seyit Müslim'in öncülüğünde ve beraberinde 600 kişilik Gerdi aşiretine mensup kişilerle, Şemdinli'ye ikinci kez saldırmıştır. Yüksekova'dan Casim ve Dostkili Tahir idaresinde 150 kişilik sivil grubun, güvenlik kuvvetlerine katılımı ile bir harekât düzenlenmiş ve kısa sürede eylemciler etkisiz hâle getirilmiştir.

4- Raçkotan ve Raman İsyanları (7-12 Ağustos 1925): Şeyh Sait isyanını sonrasında bölgede iç güvenliği, huzuru sağlamak ve gelecekte de bu gibi durumların oluşmasını engellemek için; İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bir genelge 26 Mayıs 1925'te Erzurum, Mardin, Dersim, Ergani, Genç, Siverek, Van, Beyazıt, Malatya, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Elazığ ve Siirt illerine gönderilmiştir. Genelgenin içeriği özetle; "olaylarla ilgisi olan veya Kürtçülük ve irtica ile uğraşan kişi ve grupların ellerinde bulunan silahların toplanması, suç ve cinayetten sanık ve hükümlü olup aşiret nüfuzuna dayanarak kaçak hâlde bulunanların ve firari durumunda olanların yakalanması" konularını içermektedir. Meydana gelen isyanların nedeni, bu genelgenin şartlarına uymak istemeyen ve kararların uygulanmasını engelleyen, Beşiri bölgesindeki Raman, Garzan ve Raçkotan aşiretleri ile Silvan ve Kulp'un Bükran aşiretlerin çıkardığı olaylardır. Bölgede yer alan güvenlik kuvvetleri, Koçuşağı aşiretinin silahlarını toplamış, Cemil Çeto ve Pençiran aşiretinin tarafsızlığını sağlamıştır. Cemil Çeto da dâhil olmak üzere, sadakat gösterenlerin itaatsizlikleri görülmedikçe sadakatlerine inanılması, İngiliz propagandaları ve sınırdaki aşiretlerin İngilizlerle temaslarının kesinlikle önlenmesi hususlarında karar alınmıştır. 7-12 Ağustos 1925 tarihleri arasında Raman, Alıkan ve Recephan aşiretlerinin silahlarının toplanması işlemleri tamamlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığına gönderilen raporda, harekâtın sona erdiği, Raçkotan ve bölgedeki diğer aşiretlerin de silahlarını toplama işlemlerinin tamamlanmak üzere olduğu belirtilmiştir.

5- Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları İsyanı ve Pervari İsyanı (1926): Şapka İnkılabına karşı bir tepki olarak, Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları, Siirt'teki Zilan ve Adıyan aşiretlerinin de katılımıyla isyan çıkarmışlardır. Kısa sürede kontrol altına alınan isyanın elebaşları, Suriye'ye kaçmış ve olaylar sona ermiştir. Aynı yıl içinde Pervari'nin Rüba köyünde yaşayan birkaç kişinin haklarındaki çağrı belgesine tepki göstermeleri ve bunu köylülere yanlış şekilde aksettirerek

onları kışkırtmaları sonucunda Pervari İsyanı meydana gelmiş; Şeyh Abdurrahman tarafından hadise büyütülmeye çalışılmışsa da köye gönderilen takviye güvenlik kuvvetleri, bölgede asayişi sağlamıştır.

6. Koçuşığı İsyanı (7 Ekim-30 Kasım 1926): Şeyh Sait İsyanından sonra, Koçuşığı aşireti mensupları, Şeyh Sait İsyanı'na katılan eylemciler ile iş birliği yapmışlar, yasal vergilerini vermekten ve askerlik görevlerini yerine getirmekten kaçınmışlar, dışarıdan aldıkları silah ve cephanelerle devlet yönetimine karşı terörist eylemlerde bulunmuşlardır. Bu eylemlerin bastırılması için Albay Mustafa Muğlalı görevlendirilmiştir. Albay Muğlalı, bölgede yaptığı incelemeler ve 7 Ekim 1926'da teröristlere yönelik başlattığı operasyonda olaylar bastırılmış; masum halkın zarar görmesi de önlenmiştir.

7. Hakkari İsyanı (6 Ekim 1926-Mart 1927): Şeyh Sait İsyanı'nın ardından zorunlu ikamete tabi tutulmak istenen Şeyh Enver, kararın uygulanmasını engellemek için isyan çıkarmıştır. Şeyh Enver, isyanı geniş bir alana yayarak güvenlik kuvvetlerinin gücünü zayıflatmayı plânlamış, Ertuş, Güyan, Jirki ve Şerefhan aşiretlerinin de katılımıyla, Ekim 1926'da Hakkari merkez ilçesi Çölemerik ve Beytüşşebab ile Van'ın Nordüz bölgesinde yasa dışı eylemler başlatılmış; devlet daireleri yağmalanmış, karakollara baskınlar düzenlenmiştir. Şubat 1927'de eylem alanının genişlemesi üzerine bölgeye takviye güvenlik kuvvetleri gönderilmiş ve kapsamlı bir harekât düzenlenmiş; eylemcilerin bir kısmı ele geçirilmiş, bir kısmı da İran ve Irak'a kaçmıştır. Benzeri bir diğer olay ise Mart 1927 yılında yaşanmış, zorunlu ikamete tabi tutulacağı endişesini taşıyan, Nusaybin'in Batıp köyünde yaşayan Haverli aşiretinin önde gelenlerinden Şih Haço'nun başlattığı olaylar kısa sürede bastırılmış, Şih Haço ve oğulları Suriye'ye kaçmışlardır.

8. Sason İsyanları (1925-1937): Sason, yüksek ve engebeli dağlar ve vadilerle çevrili coğrafi yapısı nedeniyle, Osmanlı'dan beri devletin varlığının etkili olmadığı ve bu sebeple sürekli asayiş sorununun yaşandığı bir bölgedir. Bölge halkı, Şeyh Sait İsyanı'na katılmış, isyanın bastırılması sonrasında da huzur ve asayişi sarsacak silahlı faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Bölgede huzur ve güveni tesis etmek üzere silahlı eylemcilere karşı bir dizi harekât yapılmıştır. İlk harekât, Asi, Küsküt ve Herük bölgelerine düzenlenmiştir.

Bölgedeki güvenlik önlemlerinin etkin şekilde sürdürülememesi, batıya nakledilen aşiret reislerinin geri dönerek bir kısmının tekrar yasadışı eylemlere girişmesi, güvenlik güçlerine karşı eylemcilerin saldırılarda bulunmaları, eylemcilerin dış kaynaklı güçlerle temasa geçerek silah, cephane gibi yardımlar sağlamaları ve bu sırada meydana gelen Ağrı İsyanlarının yarattığı huzursuzluk ve otorite boşluğundan yararlanarak devlete karşı silahlı eylemlerin yoğunlaşması üzerine, bölgeye Eylül 1932'de ikinci bir harekât gerçekleştirilmiştir. Bu harekâta çok sayıda silah ele geçirilmiş ve teröristler tutuklanmışsa da kış şartları nedeniyle harekât geçici olarak durdurulmuştur. Bu durumu fırsat bilen eylemciler, 1933 yılı içinde devlet memurlarını öldürmeye varan saldırılara tekrar başlamışlardır. Bu gelişmeler üzerine, 1935 yılında bölgeye dönük üçüncü bir harekât düzenlenmiş, bu harekât 10 Temmuz 1936'ya kadar devam etmiştir. Ancak, bölgenin olumsuz şartları nedeniyle istenilen sonuç alınamamış, sivil ve askerî yetkililer yeni bir plânlama ve uygulamaya gidilmesine karar vermişlerdir. Bu çerçevede, bölgede huzur ve güvenin tesisine yönelik önlemler gereği Beşiri, Silvan ve Garzan ilçelerine geçici olarak yerleştirilmiş halkın iskân ve iaşeleri süratle sağlandıktan sonra, Batı Anadolu'ya ve Trakya'ya nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. 23 Kasım 1936'dan itibaren (Bitlis sınırından Hazo'ya ve Hazo'dan, Sason'nun kuzeyine kadar olan bölge) yasak bölgenin kontrol altında tutulması için bölgede güvenlik birimleri oluşturulmuş, operasyonlar Ekim 1937 tarihine kadar sürdürülmüştür. Operasyonlar sonucu pek çok eylemci tutuklanmış, silah ve malzemeler ele geçirilmiş, silahlı saldırı olayları durdurulmuş, kaçabilen eylemciler dağlara saklanmışlardır. 1937 yılında bölgede meydana gelen gelişmeler üzerine İçişleri Bakanlığı, 1. Genel

Müfettişlik ve 7. Kolordu Komutanlığı'nın da görüşlerini alarak "Sason Islahı" konusunda bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda yer alan öneri özetle şöyledir; "Sason yasak bölgesinde yer alan halkın yeniden silahlı eyleme başlamasını engellemek için; ülke içinden ve dışından gelecek her türlü zararlı kişiler ve propagandaların bölgede yer almasını engellemek üzere; bölgede huzur ve güveni sağlamak için esaslı askerî ve idari tedbirlerin alınmasının geciktirilmemesi.." Sason İsyanlarını engellemek ve çeşitli tedbirler almak için Devlet, önemli miktarda ekonomik kaynağını kullanmak durumunda kalmıştır. Diğer taraftan sınır güvenliği sürekli tehditlere maruz kalmıştır.

9- Mutki İsyanı (26 Mayıs-25 Ağustos 1927): Sason İsyanları, Hesan ve Silent aşiretlerinin devletin aldığı güvenlik önlemlerine karşı gelmesiyle ve halkı kıskırtmasıyla başlamıştır. Bölgede asayiş sağlamaya çalışırken, Mayıs 1927 başlarında teröristlere karşı harekât düzenlenmiştir. Alikan Aşiret Reisi Halil Sami'nin, Beşiri bölgesinde huzursuzluk çıkarmaya çalıştığı haberi alınması üzerine ikinci bir harekât başlatılmış, ancak isyancıların elebaşlarının ve yakınlarının Dicle'yi geçerek güneye kaçmaları neticesinde istenilen sonuç alınamamıştır. 10 Temmuz 1927'de Mutki bölgesindeki Buban aşiretinin eylemlerinin engellenmesi ve masum halkın korunması için bir harekât daha düzenlenmiş bölgede güven ve huzur ortamı sağlanmıştır.

10. Ağrı İsyanları (1926-1930): Ağrı İsyanları ve Doğu Anadolu'da meydana gelen kimi isyanlar, Hoybun Örgütü tarafından organize edilmiştir.

a) Hoybun Örgütü

Sevr Antlaşması'nın bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını öngören kararı çerçevesinde, Kürt meselesini Milletler Cemiyetine götürmek amacıyla faaliyette bulunmak üzere 1923 yılında kurulan Azadi Cemiyeti üyeleri (Ayrıntılı bilgi için Şeyh Sait İsyanı bölümüne bakınız) ve Şeyh Sait İsyanı neticesinde İran, Irak ve Suriye'ye kaçan Kürt liderleri, Türkiye'ye karşı faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla, Hoybun Örgütü adı altında yeni bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Özellikle Irak ve Suriye'ye, mandater devlet statüsü ile yerleşen İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını devam ettirmek amacıyla sağladıkları yardım ve hoşgörü ile başlayan bu faaliyetler, 1927 yılında, Kürtçe "benlik" manasına gelen Hoybun, Ermenice Ermeni yurdu anlamına gelen Haypun kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir isim olan Hoybun Örgütü'nün kurulması ile sonuçlanacaktır.

Bu yeni organizasyonun en önemli özelliği ve öncekilerden farklı yönü, Türkiye'ye karşı isyana mütemayil veya Mütareke Döneminde İngilizlerle iş birliğine giren Kürt liderleriyle Ermeni Taşnak liderleri arasındaki iş birliğine dayanmasıdır. 1927 yılı boyunca devam eden toplantı ve faaliyetlerden sonra 5 Ekim 1927 tarihinde, Lübnan'ın Bihamdun kasabasında geniş çaplı bir kongre yapılarak Hoybun Örgütü kurulmuştur. Kuruluş hazırlıklarına, Irak'ta İngilizlerin kontrolünde başlanan Hoybun Örgütü'nün esas kuruluş kongresinin, Fransa'nın kontrolünde ve Ermenilerin güçlü olduğu bir bölgede yapılması, örgütün Fransızların kontrolüne doğru kayması olarak değerlendirilebilir. Örgütün kurulduğu kongrede, Celadet Ali Bedirhan başkan seçilmiştir. Merkez Heyeti üyeleri ise; Süreyya Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Memduh Selim, Nizamettin, Tevfik Cemil, Haso Ağa, Mustafa Bozan, Halil Rahmi, Cesim Ağa (Şihnu) Şerif, İbrahim ve Emin Ali Ağa'dır. Kongrede, Hoybun Örgütü'nün amacı "Türk Kürdistan'ın bağımsızlığı" olarak tespit edilmiş, Türkiye'nin dışındaki hiçbir millet ve devlete karşı faaliyette bulunulmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda öncelikle İran Devleti'ne, Irak ve Suriye'deki Arap halkına ve onların himayecileri olan İngiliz ve Fransızlara karşı dostane bir tutum takınmak ve sonra da aynı kadere sahip olan Ermenilerle dostluk kurarak ortak düşmana karşı iş birliği yapmak; Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarını, toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak kabul etmek temel bir prensip olarak ilan etmiştir. Daha kuruluş aşamasında fikir ve eylem birliği yapan Hoybuncularla, Taşnak

Ermenilerinin bu dayanışması, görüldüğü gibi, Cemiyetin amaç ve ilkelerine de aynen yansımış, 21 Haziran 1928 tarihinde Halep'te bir ittifak yaparak bu durumu resmîleştirmişlerdir. Hoybun ve Taşnak Örgütleri, Türkiye'yi zayıf düşürmek ve bölmek amacıyla geniş çaplı bir organizasyona gitmişlerdir. Bu organizasyonda Fransa'nın kontrolündeki Taşnakların, Hoybun Örgütü aracılığıyla; Kürt isyancıları destekleyerek Türkiye'ye yönelik hareketlerde inisiyatifi ele almaya ve Türkiye'ye sızmaya çalışmışlardır. Taşnak siyaseti, Ermeni davasını, Kürtlerle kazanmayı plânlamaktadır. Çünkü nüfus itibarıyla Taşnak Ermenilerinin Türkiye toprakları üzerinde organize olma ve bir isyana teşebbüs etme imkânları yoktu. Böylece, Taşnak Ermenileri, Türklere duydukları düşmanlığın intikamını alacaklar, Türkiye'de bir Türk-Kürt çatışması yaratarak Kürt isyanları ile zayıf düşürülmüş bir Türkiye'den uygun bir fırsat doğması hâlinde hayalî Ermenistan topraklarını koparabileceklerdi. Diğer taraftan, Hoybun Örgütü, sadece Taşnak Ermeni Cemiyeti ile siyasi ve askerî bir ittifak yapmakla kalmamış, Türkiye'ye karşı düşmanlıkları bilinen Nasturi ve Yezidilerin yanı sıra bölgede yaşayan bazı Çerkezlerle de iş birliğine gitmeyi amaçlamıştır. Hoybun Örgütü'nün özellikle Taşnak Ermenileri ile yaptıkları iş birliği ve örgüt üzerindeki İngiliz-Fransız rekabeti daha kuruluş safhasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Hoybun Örgütü'ne, Ermenilerin hâkim olduğu gerekçesiyle muhalefet yapıldığını da görmekteyiz. Hoybun Örgütü'nün ilk şubesi Bağdat, diğer şubeleri ise Beyrut, Şam ve Kahire'de açılmış, Örgüt, Avrupa ve Amerikan kamuoyunu da etkileyerek desteklerini sağlayabilmek için buralarda faaliyetler yürütmüş, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Mısır gibi ülkelerde de etkin olmaya çalışmıştır. Örgüt, propaganda faaliyetlerinin yanı sıra Ağrı İsyanları ile Dersim İsyanı'nın meydana gelmesinde etkili olmuş, diğer taraftan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü hedef alan siyasi Kürtçülük içeren yayınlar yapmıştır. Hoybun Örgütü, Doğu Anadolu halkını kazanmak üzere bir yandan Şeyh ve Seyit gibi dinî otoriterleri kullanmış ve gerçekte Zerdüştlüğü, Kürtlerin millî dini olarak kabul etmelerine rağmen Kuran ve hadisler yayınlarak dini istismar etmeye yönelmiş; diğer yandan da Türkiye'deki yapısal değişikliklerle çıkarları zedelenen aşiret reislerinin nüfuzunu kullanmışlardır.

b) İsyanın Cereyanı

Hoybun Örgütü'nün organize etmeye çalıştığı en önemli isyan Ağrı bölgesinde çıkan isyanlardır. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra bu bölge 1926 yılından itibaren dört yıl sürecek bir- takım asayişsizlik ve isyanlara sahne olmuştur. Hoybun Örgütü'nün kuruluş çalışmalarının sürdüğü bir dönemde, Yusuf Taşo isimli bir eşkıyanın, adamları ile birlikte İran sınırını geçerek Beyazıt ilçesine bağlı köylerde yaptığı hayvan hırsızlığının önlenmesi için alınan tedbirler sonucu; 16 Mayıs 1926 tarihinde başlayan olaylar dizisi, Cumhuriyet tarihimizde Ağrı İsyanları olarak adlandırılmıştır. İsyanların etkili olduğu bu bölgenin dört bin metre yüksekliğe ulaşan dağlar ile derin vadilerden oluşan bir arazi yapısına sahip olması, harekâtın süratli bir şekilde yürütülmesine engel olduğu gibi, eylemcilerin gizlenmesine imkân sağlaması da harekâtın kısa sürede tamamlanmasını güçleştirmiştir.

Ağrı İsyanlarının gelişiminde Hoybun Örgütü'nün, İran, Irak, Suriye, Fransa, İngiltere ve Rusya ile olan ittifakı da belirleyici olmuştur. Hoybun Örgütü, amaçları ve Taşnak Ermenileri ile yaptıkları ittifak bağlamında Türkiye'ye karşı geniş çaplı bir isyan hareketine başlamak ve kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak için yoğun bir faaliyete başlamıştır. Taşnak-Ermeni lideri Vahan Papazyan'ın Suriye'nin kuzeyine Ermeni ve Kürtleri yerleştirip onlardan çeteler teşkil ederek Türkiye'ye karşı faaliyetleri organize ettiği ve bu faaliyetlerin de Fransızlardan destek gördüğü bilinmektedir. Fransa, Hatay Meselesinden dolayı bölgede oluşan Türkiye aleyhindeki faaliyetleri desteklemektedir. Özellikle Hoybun Örgütü ve Ermenilerin Suriye'nin kuzeyindeki faaliyetleri Türkiye'nin dikkatini çekmiş ve Türkiye sınır bölgelerine yerleştirilen tahminen 70.000 civarındaki Ermeni'nin sınırdan uzaklaştırılmasını 1930 yılında Fransa'dan resmen talep etmiştir. Fakat Fransa bu talebe olumlu cevap vermediği gibi, Türkiye'nin Hatay'la ilgilenmesine paralel olarak bu tür

faaliyetleri desteklemeye devam etmiştir. Diğer taraftan Hoybun Örgütü, Yezidiler, Nasturiler ve Çerkezlerle (Türkiye’den kaçan Çerkez Ethem ve Reşit Bey ile Revandüz’de Seyit Taha’nın evinde görüşülmüştür) iş birliğine girişmiş ve Ağrı’da planlanan isyanlara destek kuvvet oluşturmuşlardır.

Hoybun Örgütü’nün yönetim kadrosunun ağırlıklı olarak Mütareke Döneminden itibaren İngiltere ile iş birliği yapan Bedirhanlardan oluşması, Örgütün faal üyesi ve Ağrı İsyancılarının elebaşısı İhsan Nuri’nin 1924 yılında Türkiye’den kaçarak Irak’a dolayısıyla İngilizlere sığınması, daha sonra 1930 yılında çıkan Ağrı İsyancıları sırasında Kürtlerin davalarını Milletler Cemiyetine götürceğini basın aracılığı ile duyurması, Irak’ta yaptığı temaslarda böyle bir müracaatı teşvik etmesi, ayrıca Ağrı İsyancıları sırasında İngiltere’nin kontrolündeki Barzani Kürtlerinin Irak sınırını geçerek Türkiye’ye saldırmaları da dikkate alınır. İngiltere’nin bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilendiğini ve en azından Türkiye’ye karşı yönlendirmeler yaptığını göstermektedir.

İran, bir taraftan kendi içinde isyan eden Simko aşireti ile mücadele ederken, diğer taraftan Azerbaycan’daki Türklerin, Türkiye ile bağını kesmek ve Kürtçülük cereyanını Türkiye’ye karşı yönlendirmek amacıyla Şeyh Sait İsyanından sonra bölgedeki Kürt aşiretlerini bir müttefik olarak kazanmaya çalışmıştır. Birinci ve İkinci Ağrı İsyancılarının bastırılması üzerine isyancıların İran’a sığınmaları ve Hoybun-Taşnak ittifakında da belirtildiği gibi İran’da hareket serbestliği hakkı elde edildiği ve Rıza Pehlevi’nin emirlerinin menfaatlerine olduğunun belirtilmesi, İran’ın isyancılara verdiği desteği açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple Türkiye’nin diplomatik çabaları ile daha 1926 yılında soruna çözüm aranmış, 22 Nisan 1926 tarihinde, İran ile Türkiye arasında Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmasına rağmen İran’ın tutumu değişmemiştir. Diğer taraftan 1930’lu yıllardan itibaren iç problemlerini çözen Sovyetler Birliği de bölgedeki siyasi Kürtçülük hareketi ile ilgilenmeye başlamıştır. Ağrı İsyancıları, dış güçlerin desteğiyle ve Hoybun Örgütü’nün bölgedeki halkı kışkırtmasıyla gerçekleşmiş, Türk Devleti bu isyanları bastırmak üzere bölgeye; 16 Haziran 1926, 13-20 Eylül 1927, 7 Eylül 1930 tarihlerinde üç harekât düzenlemiş ve bölgedeki teröristler bertaraf edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, bölgeye düzenlenen üçüncü harekât öncesinde, 16 Eylül 1930’da Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa’ya şu mesajı yollamıştır: “Doğu sınırımızda genel asayışı ve millî birliği bozmak isteyen şaki ve asileri imha edenleri takdir ve tebrik ederim. Harekâtı, her zamanki yüksek vukuf ve liyakatle yürüten Genelkurmayımıza ve kuvvetlerin sevk ve idaresinde gösterdikleri başarıdan dolayı Kolordu Komutanından, kurmay heyetine, harekâta katılan komutanlarla, subaylarına ve erlere teşekkürlerimin iblâğını(ulaştırılmasını) rica ederim”

11- Oramar İsyanı (6 Temmuz-10 Ekim 1930): Oramar İsyanı, Ağrı İsyancılarıyla bağlantılı olarak Hoybun Örgütü tarafından desteklenmiştir. Bu isyanın en önemli özelliği, Irak’taki siyasi Kürt faaliyetinin bölgeye uzanmasını bütün çıplaklığıyla ortaya koymuş olmasıdır. Oramar İsyanı, Ağrı İsyancılarının örgütleyicisi İhsan Nuri’nin, Ağrı’daki isyanların bastırılacağı korkusu ile Hoybun Örgütü’ne yaptığı yardım çağrıları sonucu meydana gelmiştir. Bu çağrı üzerine örgüt, bir grup teröristi Irak’tan Ağrı olaylarına katılmak üzere göndermiştir. Terörist grubun Mardin’e saldırmak ve Ağrı olayına destek sağlamak amacıyla gelişini, olayları tasvip etmeyen ve eylemlere katılmayı reddeden Kasım Ağa’nın güvenlik güçlerine bildirmesiyle, güvenlik güçleri ile terörist grup arasında 16 Temmuz-10 Ekim 1930 tarihleri arasında bir çatışma yaşanmıştır. Oramar İsyanına dinî ve Kürtçü bir boyut kazandırılmaya çalışılması neticesinde, Irak’taki Şeyh Ahmet Barzani 500 kişilik bir grup ile Irak sınırını aşarak Oramar’ın doğusundaki Şat Dağı’na gelmiş ve Oramar’daki askerî kışlaya saldırmıştır. Kasım Ağa’nın yanı sıra, Kerim ve Ferhat Ağaların da adamlarıyla birlikte güvenlik güçlerinin yanında yer almalarıyla eylemcilerin çoğu Irak, Suriye ve İran’a kaçmışlardır. Bölgedeki diğer teröristlerin ele geçirilmesi, Barzani’nin, Oramar, Herki ve Eruh bölgelerindeki etkisi nedeniyle gecikerek tamamlanmıştır. Ağrı

İsyanlarında da ifade ettiğimiz gibi isyan dış güçler tarafından desteklenmiştir.

12. Tendürek İsyanı (14-27 Eylül 1929): Aslen İranlı olan, ancak Türkiye'ye sığınan ve Ağrı Dağı çevresine yerleşen Şeyh Abdülkadir'in, halkın arazilerini ellerinden almaya, Kotanlı ve Keskünlü aşiretlerini birleştirip Sakanlı aşiretine karşı kışkırtarak bölgede huzursuzluk çıkarmaya çalışması üzerine meydana gelmiştir. 20-27 Eylül 1929 tarihleri arasında gerçekleştirilen harekât sonucunda Şeyh Abdülkadir ve adamları İran'a kaçmışlardır.

13. Savur İsyanı (26 Mayıs- 9 Haziran 1930): Savur, Cizre, Midyat bölgesinde güvenlik güçlerine karşı yapılan saldırılar sonucunda meydana gelen isyan, Mardin Valisi'nin gözetimi altında ve 7. Kolordu Komutanlığınca 26 Mayıs 1930'da düzenlenen harekât neticesinde bastırılmış ve 503 silah toplanmıştır.

14. Asi Resul İsyanı (22 Mayıs -3Ağustos 1929): Eruh'a bağlı, Jilyan aşiretine mensup köylerde silah araması yapılırken Jilyan aşireti reisi Ali Resul'un, Jandarma Komutanına karşı gelmesi üzerine gelişen olaylar büyümüş, 3 Ağustos 1929 tarihinde yapılan harekâtla bastırılmıştır.

15. Bicar İsyanı (12 Ekim-17 Kasım 1927): Bicar bölgesi, rakımlı yüksekliklerin, sık ormanların, derin vadilerin ve keskin uçurumların yer aldığı bir alandır. Bölgenin özelliği sebebiyle, Şeyh Sait olayı sonrasında buraya sığınan asilere karşı sürdürülen harekât yeterince etkili olamamıştır. Bölgeye yerleşen asilerin yol kesme, soygun, hırsızlık ve devlet mallarına zarar verme şeklindeki eylemlere tekrar başlamaları ve Şeyh Sait İsyanı sonrasında Suriye'ye (Fransız bölgesi) sığınan Şeyh Abdurrahim, Yado, Şeyh Tahir, Haço, Ramanlı, Emin gibi bazı isyancı grupların yeniden, Urfa'dan Cizre'ye kadar uzanan sınırın çeşitli yerleşim alanlarında soygun ve hırsızlık yaparak halka zarar vermenin yanı sıra, köylülere baskıda bulunarak halkı kışkırtmaları üzerine Albay Mustafa Muğlalı görevlendirilmiştir. Albay Muğlalı, teröristler hakkında ayrıntılı bilgi toplamak, lojistik kaynaklarını tespit etmek ve destekçileri ile masum halkı ayırmak maksadıyla; Osmaniye, Piran, Hani, Lice, Bicar, Cibir, Genç, Gökdere ve Palu bölgelerinde incelemelerde bulunmuştur. İncelemeleri sonucunda 20'ye yakın isyancı başının bölgede faaliyette bulunduğunu, devlete sadakatle bağlı olanların ise asilerin baskıları karşısında yılgınlık ve korku belirtileri göstererek devletin kendilerine yardımcı olamayacağı yönünde endişeye düştüklerini öğrenmiştir. 12 Ekim, 22 Ekim ve 24 Ekim tarihlerinde bölgeye düzenlenen harekât, 17 Kasım 1927 tarihinde sona ermiş, bölgede huzur ve güven sağlanmıştır.

16. Batuş İsyanı (20 Mayıs-9 Haziran 1927): Batuş köyünde meydana gelen isyan, siyasi parti çekişmelerinden kaynaklanmıştır. Çatışmayı önlemek için köye giden güvenlik kuvvetlerine ateş açılmasıyla başlayan olaylar sonucunda, Kernoslu Halit, Seyithan, Alican ve birlikte oldukları diğer asiler yakalanmıştır.

17. Zeylan İsyanı (20 Haziran-18 Eylül 1930): Erciş, Muradiye, Patnos, Diyadin, Muş ve Bitlis bölgesinde Zeylan, Celali, Bekiran, Hayderan, Banuki, Adaman aşiretlerinden oluşan 1500 kişilik silahlı grubun, Seyid Abdulvahap, kardeşi Seyit Resul, Ermeni Abraham Paşa, Emin Paşa ve Kör Hüseyin öncülüğünde, 20 Haziran 1930 tarihinde Zeylan bucak merkezi ve jandarma karakolunu basmasıyla başlayan olaylar, 18 Eylül 1930'a kadar devam etmiştir. Şikkanlı aşireti ve çevre köylerden katılan 300 kişilik milis kuvvet ile Derviş Bey ve aşiretinin silahlı adamları, bu olayda güvenlik güçlerinin yanında yer almış düzenlenen harekâtla asilerin bir kısmı ele geçirilmiş bir kısmı da İran'a kaçmıştır.

18. Pülümür İsyanı (8 Ekim-14 Kasım1930): Pülümür aşiretlerinin çevreye yönelik birtakım saldırgan hareketlerde bulunması, Zeylan ayaklanması sırasında ele geçirilen bir bildiriye, Dersim bölgesinin, Hoybun bölgesi olduğunun belirtilmesi, bölgede yeni olayların plânlandığının işaretleri olarak görülmüştür. Aynı tarihlerde, Erzincan ve çevresinde inceleme gezisinde bulunan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak yukarıdaki hususları da vurgulayan bir rapor

hazırlamış, bu raporda özetle; “Erzincan ili ve çevresinde güvenlik sorunlarının bulunduğu; Aşkırık, Gürk, Dağbey, Hayri köylerinin potansiyel tehlike oluşturduğu; bu köylerde güvenlik kuvvetlerinin yetersizliğinin halk üzerinde olumsuz etki yaptığı; vergi ve asker verme konusunda ikazda bulunulması ve silahların toplanması gerektiği; Erzincan’ın merkez ilçesindeki Kürtlerin, Türklere ‘Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği’ şeklinde propaganda yaparak onları Kürtleştirmeye çalıştıkları; bu tür faaliyetleri yürüten ve teröristlere yataklık edenlerin batıya nakledilmeleri; bölgedeki bazı reislerin gözetim altında il merkezinde ikamet ettirilmesi, Türk olan Alevilerin konuştukları Türkçeyi devam ettirebilmelerinin sağlanması yönünde çalışmalar yapılması; Kürtçülere destek sağlayan memurların il dışına çıkarılmalarının gerektiğini...” ifade etmiştir. Bakanlar Kurulu Kararı ile bölgeye yönelik önlemlerin alınmasına karar verilmiş, ancak bölgedeki ağalarının olumsuz faaliyetlerini sürdürmeleri, teröristlerin ilçe kaymakamına yönelik saldırılarda bulunmaları üzerine bölgeye iki kez harekât düzenlenmiştir. 14 Kasım 1930 tarihinde kesin olarak sonuçlandırılan harekâtın ardından bölgede huzur sağlanmıştır.

19. Dersim (Tunceli) Olayı(1937-1938): bk. [Dersim \(Tunceli\) İsyanı](#)

20. Menemen olayı (23 Aralık 1930): bk. [Menemen Olayı](#)

C) İsyanların Sonuçları:

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, dış tahriklerle ve desteklerle başlayan ve 1925-1938 yılları arasında devam eden silahlı faaliyetlerle bölge insanı, silahlı kitle hareketlerine teşvik edilmiştir. İsyanlar, devletin bölgeye ve bölge insanına yönelik almış olduğu tedbirlerle engellenmeye çalışılmış ve büyük ölçüde huzur ve güven sağlanmıştır.

Bu dönemde meydana gelen isyanların askerî, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan önemli sonuçları şöyledir:

1.Bu dönemde meydana gelen isyanlar, on beş yıl boyunca hükûmeti uğraştırmış; neredeyse Kurtuluş Savaşı kadar etkili olmuştur. Bu isyanlar, toplumsal yaşamda yapılması düşünülen devrimleri yavaşlatmış, demokratik gelişmelerin gecikmesine ve önemli maddi kayıplara yol açmıştır.

2.Türk Hükümeti, isyanların bastırılması için öncelikle, sıkıyönetim kararları ve olağanüstü hâl uygulamalarını yürürlüğe koymuş; isyanların yayılması üzerine geniş çaplı önlemleri içeren [Takrir-i Sükûn Kanunu](#)’nu çıkarmıştır.

3.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 5 Haziran 1925 tarihinde, irticayı körüklediği gerekçesiyle kapatılmıştır.

4.Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dinin siyasi bir araç olarak kullanmasını engellemek ve toplum düzeninin dinî inançlara göre kutuplaşmasını önlemek için; bir dizi devrim hareketi gerçekleştirmiştir. İsyanları takiben hızlı bir şekilde uygulamaya konan bu devrimler sırasıyla; [Tekke ve Zaviyelerin kapatılması](#) (2 Eylül 1925), dinsel bazı unvanların (Şeyh, Ağa, Seyit, vb...) ve türbe ziyaretlerinin yasaklanması (30 Kasım 1925), din görevlileri haricinde cüppe giymek ve sarık takmanın yasaklanması, Şapka Kanunu (25 Kasım 1925)’nu ve Türk Medeni Kanunu (17 Şubat 1926)’nu kabul edilmiştir. 10 Nisan 1928 tarihli Anayasa değişikliği ile; Anayasanın 2. maddesindeki, devletin dininin İslâm olduğu hakkındaki hüküm ve 16. ve 38. maddelerde yazılı ant içme biçimindeki vallahi sözcüğü kaldırılmış; TBMM’nin görevleri arasında yer alan “ahkâm-ı şer’iyyenin tenfizi” ifadesi anayasadan çıkarılmıştır. Dinsel nitelikte olduğu, bu nedenle atılmasına imkân bulunmadığı gerekçesiyle kimsenin dokunmaya cesaret edemediği Arap harfleri (1 Kasım 1928) kaldırılmış, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir (Aralık 1934). Nihayet, 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasanın 2. maddesi yeniden yazılmış ve Türkiye Devleti’nin lâik olduğu belirtilmiştir. Yeni Türk Devleti’nin toplumsal yaşamı düzenlemek ve ulusal birliği sağlamak üzere uygulamaya koyduğu bu devrimler, “laik, demokratik,

sosyal hukuk devleti” anlayışını oluşturmuştur. Çağdaş Türkiye modeli, Türkiye’nin bulunduğu coğrafyadaki Müslüman ülkelere örnek teşkil etmiştir. Bölgede, siyasi istikrarın sağlanmasında Türkiye Cumhuriyeti öncü bir rol üstlenmiştir.

5. Bu dönemde gerçekleşen isyanların ağırlık merkezi, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu bölgelerdeki; coğrafi ve iklim özelliklerinden kaynaklanan sorunları çözmek, ağalık, aşiret reisliği, tarikat şeyhliği adı altında düzenlenmiş toplumsal yapıyı dönüştürmek ve yerel otorite unsurlarının etkinliğini ortadan kaldırarak merkezî otoriteyi güçlendirmek üzere; siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik uygulamaları içeren çalışmalarda bulunmuştur. Atatürk’ün gözetiminde, bölgede yapılması gereken düzenlemeleri içeren mülki amirler, müfettişler ve bölgede inceleme yapan bürokrat ve mebuslar tarafından 1926 yılından itibaren çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bölgeye yönelik hazırlanan raporlar, askerî harekâtın yanı sıra, eğitim ve kültür alanında, bayındırlık, imar ve iskân düzenlemeleriyle ilgili, iktisadî ve ziraî kalkınmaya yönelik hatta toplumsal alanda dönüşümü sağlayacak inkılâpları içermektedir. Hazırlanan raporlar sonucunda, İskân Kanunu hazırlanmış ve 21 Haziran 1934’de yürürlüğe girmiştir. **İskân Kanunu**, bölgede huzur ve asayişin sağlanması için alınması gereken güvenlik önlemlerinden, isyan odaklarının Batı Anadolu’ya yerleştirilmeleri ve bölgede iskânın yeniden düzenlenmesi kararlarından, devlet denetiminin sağlanması için yol, köprü yapılması, tarım ve ziraatı geliştirmek için halkı toprak sahibi yapmayı, okullar açarak okur-yazarlık oranını artırmayı, ulusal kimliği oluşturacak eğitimin yapılmasını ve Türkçenin yaygınlaştırılmasını içermektedir.

6. Misak-ı milli sınırlarının Orta Doğu’ya ilişkin iki temel sorunu Musul ve Hatay, Lozan Görüşmelerinde çözüme kavuşturulamamıştı. Bu dönemde meydana gelen isyanlar, Türkiye’nin, bu sorunların çözümü aşamasında taraf ülkelerle (İngiltere ve Fransa) yaptığı diplomatik görüşmeleri etkilemiş ve Türkiye’yi iki ateş arasında bırakmıştır. Lozan Antlaşması dışında kalan Musul Meselesi, öncelikle, Türkiye-İngiltere arasında yapılan ikili görüşmelerle hâledilmeye çalışılmış, sonuç elde edilemeyince Milletler Cemiyeti’nin belirlediği komisyonun çalışmaları neticesinde, İngiltere’nin istediği gibi bir karar çıkmıştır. Musul Meselesi’nin Milletler Cemiyetine taşındığı süreçte meydana gelen isyanlar, İngiltere tarafından desteklenmiş ve Musul’un İngiliz mandası altındaki Irak’a bırakılmasını kolaylaştırmıştır.

Türkiye ve Fransa arasında imzalanan, **20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması** ile Hatay’da özel bir yönetim kurulmuş ve Hatay, Fransız mandasındaki Suriye’ye bağlanmış, millî sınırlarımız dışında bırakılmıştı. 9 Eylül 1936’da Fransa-Suriye arasında Suriye’nin 3 yıl sonra bağımsızlığını kazanmasını sağlamak üzere imzalanan antlaşma, Hatay Türklerinin statüsünü tehlikeye sokmaktaydı. Hatay sorununun çözümü için, Türkiye-Fransa arasında diplomatik görüşmelerin yapıldığı dönemde meydana gelen isyanlar, Türkiye’yi tıpkı Musul meselesinde olduğu gibi köşeye sıkıştırmayı hedeflemiş ve Fransa tarafından desteklenmiştir. Fransa’nın tüm girişimlerine rağmen, Atatürk’ün izlediği aktif politikanın sonucunda; yönetiminde Türklerin çoğunlukta olduğu Hatay Cumhuriyeti 2 Eylül 1938’de kurulmuş ve 7 Temmuz 1939’da Hatay’ın ana vatana katılması sağlanmıştır.

6. Türkiye meydana gelen isyanlar nedeniyle, Doğu ve Güneydoğu sınırlarında güvenlik ve asayiş sorunu yaşamış ve bu sorunları gidermek üzere komşu ülkelerle ittifak antlaşmaları imzalamıştır. Türkiye- Suriye sınırını, 20 Ekim 1921 Antlaşması’na uygun olarak düzenlemek için komisyon oluşturulmuş ve 18 Şubat 1926’da imzalanan antlaşmayla; Suriye, Lübnan ve Türkiye arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve sınır güvenliği için ortak tedbirler alınması karara bağlanmıştır. Türkiye-Irak arasında 9 Ocak 1932’de Türk Ticaret Muahedesi ve İade-i Mücrimin Muahedesi imzalanmış, aşiretlerin ve Kürtlerin sınır ihlallerini kontrol altında tutmak için gerekli önlemleri almak üzere ortak hareket edilmesi kararı alınmıştır. 5 Kasım 1932 tarihinde, Tahran’da biri Türk-İran sınır hattının

tayini, diğeri de Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakemlik konularında yapılan iki antlaşma ile Türkiye ve İran arasında bir sınır düzenlenmiş ve iki ülke ilişkileri düzelmiştir. Türkiye, güven ortamının sürdürülmesi için saldırmazlık ve dostluk antlaşması temelinde İran, Irak ve Afganistan'ın katılımıyla 1937'de **Sadabat Paktı**'ni imzalanmıştır. Bu antlaşmanın, Kürt aşiretlerin faaliyetlerini engellemek üzere düzenlenen 7. maddesinde; "Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını veya eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir" ifadesi yer almaktadır.

D) Atatürk Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Bölücü Faaliyetlere Karşı Planlanan Çözüm Önerileri:

Atatürk, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü parçalamak, bozmak hedefini güden hareket ve tehditleri bertaraf etmek için; Osmanlı Döneminden beri ihmal edilmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine öncelik sağlayan kalkınma politikasının izlenmesini öngörmektedir. Bu politikalar, bölgedeki yerel otoritelerin etkili olduğu toplumsal düzeni değiştirmeyi, toprak düzenini sağlıklı bir yapıya kavuşturmayı ve yerleşim mekânlarının ıslahını, merkezi otoritenin sağlanarak, devletin her alana nüfuz etmesini; ulusal bütünlüğü sağlamak üzere eğitim ve kültür alanında yeni düzenlemeleri içermektedir. Atatürk döneminde, Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen ayaklanmalarına tekrar etmemesi için öngörülen çözüm önerileri ve çeşitli raporlarla devletin her türlü kademesine sunulmuştur. Özellikle TBMM'de tartışılan ve karara bağlanan görüşmeler ışığında oluşturulan çözüm önerilerini şöyle özetlemek mümkündür.

1-Sosyal ve Kültürel Çözüm Önerileri:

a)Yüzyıllardır bir arada yaşayan insanlarımız düşünce ve değer yapılarında birbirinden ayrılmaz derecesinde benzerlikler olduğu ortaya konmalı, Türk ve Kürt denen aslen bir olan bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan insanlar, Türkiye halkını teşkil ederler, ifadesi insanlarımız arasında yerleştirilmelidir. Kendilerine Kürt denen insanların bir azınlık olmadığı Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşlar gibi eşit haklara sahip oldukları belirtilmeli ve gösterilmelidir.

b) Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin, tarihî, coğrafi, kültürel ve sosyolojik açıdan değerlendirildiği bilimsel çalışmalar yapılmalı, Türkiye aleyhinde propaganda yapan ülkelere karşı tezler oluşturulması sağlanmalı ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlarımızın birbirlerini iyi tanıyamamaktan doğan çatışmalarına son verilmelidir. Ayrıca tarihî alanda yapılacak olan çalışmalarda, İngiltere ve Fransa'nın Musul ve Suriye sorunu dolayısıyla uyguladıkları Türk-Kürt, Türk-Nasturi ayrılıklarına dayanan siyasetleri, belgelerle açıklanarak bugünkü sorunların kaynakları aydınlatılmalıdır.

c) Bölgede eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması öncelikli uygulama olmalı ve bu çerçevede; ilkokulların tüm yerleşim birimlerinde yer alması ve dağınık yerleşim birimlerinde ise yatılı gece okullarının açılması sağlanmalıdır. Meslek ve teknik okullar ihtiyaç duyulan yerlerin özellikleri belirlenerek açılmasına dikkat edilmeli ve Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Urfa gibi ziraatın önemli olduğu yerlerde ziraat okullarına öncelik verilmelidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da halkın eğitilmesi için öğretmen ve sağlık okullarında gezici kültür komisyonları kurulmalı ve okul yaşında olmayan yetişkinlerin yetiştirilmelerine önem verilmelidir. Okuma-yazma becerisinin yanı sıra Cumhuriyet, vatandaşlığı esasları, seçim haklarının önemi öğretilmelidir. Doğu bölgesi için, Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilkokullarıyla, ortaöğretim ve nihayet üniversiteleriyle bir kültür şehri kurulmalıdır.

2-İdari Çözüm Önerileri

a) Hükümetlerin zümreler dâhilinde bir tek dayanağı vardır; o da düşüncelerde ve kalplerde elde edilen mevkiidir düşüncesi, hükümetin halkı idare etmede temel politikası olmalı, bölgede particilik düşüncesiyle vatandaşlar arasında ayrımcılık yapılmamalıdır. Genel ve yerel seçimler tarafsız ve müdahaleden uzak bir ortamda gerçekleşmelidir. Devlet idaresinin yasama, yürütme ve yargı erkleri, üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeli ve iç güvenliğin tehlikeye girmesi hâlinde acilen tedbirler alınmalı; devlet politikası geliştirilmelidir. Alınacak tedbirler, adalet, emniyet ve asayiş temellerine dayandırılmalıdır.

b) Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki toplumsal düzenin adı olan ağalık düzenine son verilmeli; devletin otoritesi, kanunlarıyla birlikte her yerleşim biriminde ağalığın gücüne karşı yerini almalıdır. Toprak reformuna gidilerek bölgede topraksız çiftçi bırakılmamalı, tarım ve hayvancılığın yanında sanayi ve ticaret de geliştirilerek insanların geçim kaynakları çoğaltılmalıdır. Özellikle Güneydoğu vilayetlerimizde yaygın olan göçebe ve aşiret hayatına son verilmelidir. Devletin eğitim, sağlık, imar vb. temel hizmetlerinden yoksun olan hatta nüfus cüzdanı ve resmî nikâh gibi işlemlerinin de yapılamadığı bu bölge insanların durumlarında iyileştirmeler yapabilmek için aşiret yapısını kırmak ve bu insanlarımızı tarıma ve hayvancılığa elverişli boş alanlara yerleştirmek gereklidir.

c) Merkezden uzak ve idarenin zor olduğu illerde genel valilikler teşkil edilmeli, dağınık mezra düzenindeki yerleşimler birleştirilmeli ve geniş alanlara yayılmış köylerden yeni ilçe idare teşkilâtları meydana getirilmelidir. Köyler, bir hükümet idaresi merkezi hâline getirilmeli ve köylerde hükümetin memurları çoğaltılmalı; devletin otoritesi, memuruyla, yapılarıyla, hizmetleriyle gösterilmelidir.

d) Bölge halkının devletin yanında yer alması için adalet sağlanmalı, çıkarılacak kanunlarda kolaylık, çabukluk, açıklık ve kesinlik esas alınmalı; uygulanacak yaptırımlarda suçlu ve suçsuzlar dikkatle birbirinden ayrılmalıdır.

e) Doğu ve Güneydoğu illerinde görev yapacak memurların seçiminde çok dikkatli davranılmalı; memurlar, halkın kalbinde, ruhunda hürmet kazanmakla başarılı olacaklarını bilerek hareket etmeli; korku ile bir yer edinmeye çalışmamalıdır. Kanun gücünü korku aracı olarak kullananlar anında değiştirilerek hesap sorularak halka güven aşılmalıdır. Memurlar görev yaptıkları yerlerde yöresel güçlerin değil, halkın hizmetinde olduklarını unutmamalı, yöresel güçlerin baskı ve rüşvetle memurlara nüfuz etmeleri önlenmelidir. Polis ve jandarma görevlileri yüksek eğitim görmüş ve bölgenin özelliklerine uygun olanlar arasından seçilmeli, yüksekokul mezunlarının mükellef askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında; köy öğretmenliği ile mükellefiyetleri sağlanmalı, hükümetin lüzum göstereceği yerlerde üç sene hizmet edeceklerini taahhüt edenlerin; okul masraflarının devletçe karşılanması gereklidir. Memurların Doğu ve Güneydoğu vilayetlerimizde görev almalarını teşvik etmek amacıyla durumlarında iyileştirmeler yapılmalıdır.

f) Dini alet olarak kullanıp millî varlığımızı tehlikeye düşürmek isteyenlere karşı mücadele edilmeli, dinî konularda bölge insanları arasında çatışma ve ayrımcılığa yer vermeyecek bir politika izlenmelidir. Yol, su, elektrik ve imar hizmetleri çalışmalarında mezhep farklılıklarına göre ayrıcalıklara gidilmemeli, devlete memur ve işçi alımlarında eşit şartlar sağlanmalı, dinin siyasete karışması anlamına gelebilecek çalışmalar engellenmelidir.

g) İmar politikası oluşturularak özellikle bölge insanların hiç olmazsa yaşadıkları evlerinin temiz ve sıhhi bir şekil alması sağlanmalıdır.

3-Siyasî Çözüm Önerileri

Yıllardır Fransa, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerindeki Kürtler ile ilgili çalışmalar ve aleyhimizdeki

tutumlar araştırılarak bu konuda ilgili devletler nezdinde gerçekler anlatılmalı ve siyasi ağırlığımız hissettirmelidir. Güvенеceğimiz tek şeyin, kendi kuvvet ve kudretimiz olduğu düşünülerek; yabancıların bölgedeki kültürel misyonerlik çalışmalarına son verilmelidir. Özellikle bölgeye turistik gezi, araştırma ve yardım amacıyla gelenlerin, aleyhimize çalışmalarını kendi ülkelerinde sürdürdükleri bilgisinden hareketle, bu durumlara karşı tedbirler alınmalıdır. Komşu ülkelerin (gazete, dergi ve radyo) yayınları ile yaptıkları propaganda çalışmalarına karşı siyasi yönden uyarılar yapılmalıdır.

4-Ekonomik Çözüm Önerileri

a) Doğu illerinde iki türlü iş vardır; birisi sapan demiri diğeri de hançerdir. Sapan demiri alın terine mükâfat vermediğinden dolayı herkes hayatını kazanmak için hançere müracaat ediyor, görüşünü yıkmak maksadıyla iş sahaları yaratılmalıdır. Bu çerçevede; örnek tarım ve hayvancılık çiftlikleri kurmak, küçük organize sanayi siteleri oluşturmak, sınır ticaretini yaygınlaştırmak, kamu kuruluşlarının bir kısmını doğu bölgelerine kaydırarak iş sahaları açmak gereklidir.

b) Doğu vilayetlerimizdeki halk, devletin getirdiği yükümlülöklere gücü ölçüsünde katılmalı, ancak devletin nimetinden de eşit ölçüde faydalanmalıdır. Buna göre yapılacak yatırımlar, tesisler, hizmetler vilayetlerden elde edilen gelirlere göre değil, ihtiyaçlara göre belirlenmelidir.

c) Asayiş, eğitimin yaygınlaşması için, her türlü hizmetin götürülebilmesi için; yol yapımlarına önem verilmelidir. Batı ile doğu vilayetlerimizi birbirine bağlayacak olan bir ana demir yolu hattı inşa edilmeli; Doğu bölgemizde üretilen ürünler belli merkezlerde toplanmalı, bu merkezler de demir yolları ile birbirlerine bağlanmalı ve demir yolları; Trabzon, Samsun, Mersin vb. limanlarla bağlantılı olarak yapılmalıdır. Bölgenin maden kaynaklarının işletilmesi ve nakledilmesinde de büyük ölçüde demir yollarından yararlanılmalıdır. Geniş kara yolları yapılarak yerleşim birimleri birbirlerine bağlanmalıdır. İran, Irak, Suriye vb. komşu ülkelerle bağlantılı yollar inşa edilmelidir.

d) Doğu vilayetlerimizde yaygın olan hayvancılığın, ekonomik açıdan değerlendirilebilmesi için; tesisler ve pazarlama imkânları yaratılmalı, et kombina tesisleri yapılmalı, yün ve yapağı işleme tesisleri desteklenmeli, süt ve süt ürünleri tesisleri belirli merkezlerde toplanmalı ve komşu ülkelerle ve dış ülkelerde pazarlama imkânları sağlanmalıdır.

e) Bölgenin coğrafi durumu, toprak yapısı incelenerek; iklim, su, toprak verimi bakımlarından tarım bölgeleri oluşturulmalıdır. Bu ayrılan yerlerde uygun ürünlerin yetiştirilmesi teşvik edilmelidir. Bölge halkının çiftlik ve hayvancılıkla uğraşanlarına iş vasıtaları ve tesisleri için kredi imkânları sağlanmalı, köylü hukukunun korunması ve ticaretin kolaylığı için şehirlerde tarım borsaları kurulmalıdır.

f) Bölgenin petrol kaynakları araştırılarak işletilmesi sağlanmalıdır.

g) Ormandan yoksun yerleşim birimlerinin yakacak odun ve kömür ihtiyaçları zamanında ve taksitle temin edilmelidir.

10) Sanayi politikası, uzun ve kısa vadelerde gerçekleştirilebilecek şekilde tespit edilerek uygulanmalıdır. Halktan ve sanayicilerden alınan vergiler, her fırsattan istifade edilerek indirilmelidir.

5-Sağlıkla İlgili Çözüm Önerileri

a) Her ilde birer numune hastanesi kurulmalıdır. Trahom, sıtma, tüberküloz, guatr, cüzzam, frengi gibi yaygın hastalıklara karşı uygun yerlerde dispanserler açılmalıdır.

b) Çocuk hastalıkları ve ölümlerinin önüne geçebilmek için, hamilelik ve üç yaşına kadar çocuk bakımı adında bir broşür bastırılarak yöre halkına ücretsiz olarak dağıtılmalıdır. Köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebeleri yetiştirilmelidir. Köy sağlık koruyucusu yetiştirilerek görevlendirilmelidir. İçme sularının kapalı yollardan getirilmesi sağlanmalı, genel ve özel tuvaletler yaptırılarak üstleri kapatılmalıdır.

6-Askerî Çözüm Önerileri

Dağınık yerleşim birimlerini birleştirilmeli, saldırılara karşı kuvvetle savunulmalarına imkân sağlanmalıdır. Jandarma görevlilerinin maaş ve bütçeleri arttırılmalı, jandarmalar askerlik hizmetini yapan kişiler değil, bu işe özgü olarak yetiştirilmelidir. Jandarma ve oluşturulacak özel güvenlik güçleri, şimdiye kadar girmedikleri yerlere kadar sokularak devlet otoritesini kanunlar dâhilinde yerleştirmelidir.

Nevin YAZICI

KAYNAKÇA

AKGÜL, Suat, **Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı**, Berkan Yayınevi, Ankara, 2004.

AKGÜL, Suat, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

ANZERLİOĞLU, Yonca, **Nasturiler**, Tamga Yayınevi, Ankara, 2000.

Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmaları, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara, 1987.

AYTEPE, Oğuz, "Yeni Belgeler Işığında Hoybun Cemiyeti", **Toplumsal Tarih**, S 174, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, Ekim 1998.

BRUÏNESSEN, Martin van, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, Çev. Remziye Arslan, Özge Yayınları, Ankara, 1991.

ÇAY, Abdulhaluk, **Her Yönüyle Kürt Dosyası, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi: 15**, Ankara, 1993.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.

GÖKTAŞ, Hıdır, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İsyanlar**, 1992.

GÖYÜNÇ, Nejat, **Cumhuriyet Türkiye'si ve Doğu Anadolu**, Ankara, 1985.

HALI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1972.

KALAFAT, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992.

KOCA, Hüseyin, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)**, Mikro Yayınları, Konya, 1998.

LAZAREV, M.S., **Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923**, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1989.

MİNORSKY, Viladimir, **Kürtler**, Koral Yayınları, İstanbul, 1992.

MUMCU, Uğur, **Kürt - İslam Ayaklanması 1919 - 1925**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1991.

SARINAY, Yusuf, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 40, Ankara, Mart 1998.

ŞADİLLİ, Vedat, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar**, İstanbul, 1980.

Cumhuriyet Döneminde Meydana Gelen İsyanların Tablosu

İsyanın Adı	İsyan Bölgesi
Nasturi İsyanı 12-28 Eylül 1924	Güneyde Misakı Milli hududu-Oramar-Çölemerik güneyi-Beytüşşebab'ın doğusunda yer alan Habur Suyu bölgesi
Şeyh Sait İsyanı 13 Şubat-31 Mayıs 1925	Diyarbakır-Kulp-Varto-Bingöl-Çapakçur-Palu-Maden çevresi
Şemdinli İsyanı 25 Haziran 1925/ Haziran 1926	Şemdinli-Çal-Çukurca-Beytüşşebab-Oramar
Raçkotan ve Raman İsyanları 7 -12 Ağustos 1925	Dicle kuzeyi -Siirt batısı- Sason -Silvan bölgesi
Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları İsyanı ve Pervari İsyanı 1926	Pervari
Koçuşığı İsyanı 7 Ekim-30 Kasım 1926	Ovacık-Hozat-Çemişkezek-Amutka-Aliboğazi-Beylan-Yılandağı bölgesi
Hakkari İsyanı Ekim 1926-Mart 1927	Çölemerik-Beytüşşebab-Van'ın Nordüz bölgesi
Sason İsyanları 1925-1937	Siirt ilinde Sason bölgesinde Asi, Küsküt, Herük bölgeleri.
Mutki İsyanı 26 Mayıs-25 Ağustos 1927	Bitlis'in Mutki ilçesi
Ağrı İsyanları (1926-1930)	I. Ağrı İsyanı: Poti-Serdarbulak-Gökde-Çiftlik Bölgesi
	II. Ağrı İsyanı: Serdarbulak-Biçerler-Karnıyarığa-İnek yaylası-Kozlu Bölgesi
	III. Ağrı İsyanı: Çaldıran, Erciş, Gevaş, Pervari, Eruh, Viranşehir, Siverek, Suruç, Şemdinan, Çal, Beytüşşebab, Doğu Beyazıt, İran sınırı
Oramar İsyanı 16 Temmuz-10 Ekim 1930	Oramar, Sat, Semdinan ve Herki bölgeleridir
Tendürek İsyanı 14-27 Eylül 1929	Ağrı Tendürek bölgesi
Savur İsyanı 26 Mayıs- 9 Haziran 1930	Savur, Midyat Cizre
Asi Resul İsyanı 22 Mayıs -3 Ağustos 1929	Eruh ilçesi Lodi bucak merkezi
Bicar İsyanı 12 Ekim-17 Kasım 1927	Bicar bölgesi
Batuş İsyanı 20 Mayıs-9 Haziran 1927	Batuş bölgesi

Zeylan İsyanı 20 Haziran-18Eylül 1930	Bendimayi suyu- Tendürük - Muratbası- Bozdağ - Görgör dağı- Erciş bölgesi
Pülümür İsyanı 8 Ekim-14 Kasım 1930	Ağrı, Pülümür
Menemen İsyanı 23 Aralık 1930	Menemen
Dersim (Tunceli) İsyanı 1937-1938	Amutka-Nazmiye batısındaki Zel dağ-Dar boğaz -Dojik Munzur doğusu-Karacakale bölgesi

Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde Meydana Gelen İsyanların Yer Aldığı Türkiye Haritası

BULUT, Faik, **Devletin Gözüyle Türkiye’de Kürt İsyanları**, Yön Yay., İstanbul 1991.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3, Kaynak Yay., İstanbul-Nisan 1992.

GÖKTAŞ, Hıdır, **Kürtler, İsyan-Tenkil**, Alan Yay., İstanbul 1991.

HALI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar(1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1972.

İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu 1924-1938 Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları, Haz. N. Bilal Şimşir, TTK Basımevi, Ankara 1991.

MUMCU, Uğur, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919 - 1925**, Tekin Yay., İstanbul 1991.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yay., İstanbul 1995.

ŞADİLLİLİ, Vedat, **Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyenlar**, İstanbul 1980.

28/11/2023 tarihinde

*<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-meydana-gelen-ayaklanmalar-1924-1938/?pdf=3820>
adresinden erişilmiştir*